

Összehasonlító kártérítési jog, különös tekintettel az európai magánjog új irányaira

OTKA támogatott kutatás

PD105704

2012. szeptember 1. – 2015. augusztus 31.

Záró beszámoló

I. A kutatási célkitűzéseknek való megfelelés, kutatási irányok

A projekt keretében végzett kutatás alapvető célkitűzése a polgári jogi felelősség legújabb kori tendenciáinak azonosítása összehasonlító perspektívából, és azon tényezők feltérképezése, melyek korunk magánjogi felelősségi szemléletét alakítják, hangsúlyt helyezve az európai kontinensen bekövetkező változásokra.

A kutatások kiindulópontját az a feltételezés adta, hogy a XXI. század felgyorsult technológiai fejlődése, az egyre komplexebbé váló társadalmi és gazdasági változások sok más jogterület mellett a polgári jogi felelősség területén is egy globálisabb gondolkodásmódot követelnek meg. A kutatások során ezt a feltételezést igazolták a számos vizsgált jogrendszerben azonosított új kodifikációs eredmények vagy éppen törekvések (pl. Magyarország, Olaszország, Hollandia, Németország, Románia stb. vonatkozásában), melyek számos ponton (pl. deliktuális és kontraktuális felelősség elválasztása, személyiségi jogok megsértésének szankciói stb.) – legalább a dogmatikai alapokat tekintve – hasonló jogalkotói/jogalkalmazói reakciókat mutattak ugyanazon problémára. A kutatás – az előzetes terveknek megfelelően – nem szorítkozott és nem is szorítkozhatott kizárólag az európai jogrendszerek elemzésére, hiszen a globális szemlélet megkívánta az amerikai és az ázsiai kontinens néhány reprezentatív jogrendszerében is a polgári jogi felelősség vizsgálatát. A projekt támogatási keretéből finanszírozott tanulmányutak jelentős részben ezeket az Európán kívüli kutatásokat, illetve a részeredmények nemzetközi disszeminálását szolgálták.

A pályázat részét képező kutatási tervben meghatározott ütemezésnek megfelelően, probléma-kronologikus formában került sor a kulcskérdések (felelősségtani premisszák értelmezése a jogalkotás és a bírói gyakorlat szintjén, szakma és tevékenység specifikus felelősségi alakzatok társadalmi és bírói megítélése) összehasonlító szempontú vizsgálatára. Értelemszerűen megkerülhetetlen volt a kutatás egyik motivációját jelentő új magyar Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. törvény) példaként, viszonyítási alapként való szerepeltetése; egyrészt a kutatás során levont következtetések segítségével a magyar Ptk. megoldásait egy előzetes hatékonysági tesztnek lehetett alávetni, másrészt a kódex új terminológiáinak későbbi értelmezését is jelentősen segítették a külföldi tapasztalatok. Nem volt ugyanakkor elhanyagolható az összehasonlító módszer alkalmazása és eredményeinek rendszerezése során az sem, hogy felelősségi/kártérítési jogi elemek nem csupán az egyes nemzeti jogokban (és az Európai Unió jogalkotásában), de univerzális nemzetközi egyezményekben is megjelennek. Jó példa erre az Egyesült Nemzetek által összefogott Bécsi Vételi Egyezmény, mely a nemzetközi adásvétel szabályainak megalkotása során a kontraktuális felelősség *business-to-business* relációban felfogott értelmezését jelentős mértékben befolyásolta a vizsgálat jogrendszerek nagy részében (kivételt képeznek persze az egyezményben nem részes országok, mint pl. az Egyesült Királyság).

A kutatások sarkalatos kérdése volt a polgári jogi felelősség/kártérítési felelősség funkciójának (funkcióinak) újraértelmezése a XXI. században. A vizsgálat során megállapítható, hogy még a XX. század utolsó harmadában is a világ országainak nagyrésztében uralkodónak tartott, a reparáció-prevenció kettősére alapított funkcióelméletek napjainkra jóval árnyaltabbak és összetettebbek lettek. A kártérítési felelősség/polgári jogi felelősség esetében számos funkció (kompenzáció, prevenció, elégtétel, nevelés, áldozatsegítés stb.) párharcáról lehet beszélni, és az ezek közötti viszonyokat akár ugyanazon felelősségi alakzaton belül is esetről esetre változtatják a bíróságok és a jogalkotó egyaránt.

II. A kutatás legfontosabb megállapításai

1. *Személyiségvédelem és polgári jogi felelősség, mint önálló terület.* A technológiai fejlődés a XXI. században új irányt vett. Minden eddiginél gyorsabb ütemű, dinamikusabb, a kommercialista társadalom igényeit a korábbiaknál jóval hangsúlyosabban figyelembe vevő technikai evolúció a polgári jogi felelősséget egyre újabb kihívások elé állítja. Ez a megváltozott környezet a társadalom felelősségi joggal szembeni elvárásait is megváltoztatta. Az individuum legteljesebb körű védelme ugyanis már belső anomáliákat szül. E követelmény egyik oldalról az ember személyiségének lehető legszélesebb kiterjedését biztosítani hivatott jogi rezsim létét kívánja meg, melyben a társadalom tagjainak abszolút és korlátozhatatlan jogai vannak, melyek mentesek az állam, állami szervek és egyébként a többi jogalany beavatkozásától. A magányhoz, titkossághoz fűződő érdekek ebben a felfogásban az ember privátszférájának legteljesebb védelmét, a személyiségi jogok körének kiterjesztését, a védelem szinte abszolút biztosítását igénylik. Az individuális szabadság azonban – már társadalmi érdekből is – olyan jogszabályok létét is megkívánja, melyek az alkotó, feltaláló ember számára kedvező piaci környezetet biztosítanak alkotásainak, találmányainak nyilvánosságához közvetítésére, hasznosítására. A modern technológia vívmányai azonban folyamatosan próbára teszik a jogalkotót és a jogalkalmazót azáltal, hogy egyre olcsóbb egyszerűbb, könnyen hozzáférhető eszközökön keresztül kínálnak lehetőséget a másik jogalany magánszférájába történő beavatkozásra, tömegek számára. A technológiai fejlődés támogatása közös társadalmi érdek, hiszen az új találmányok, műszaki megoldások többségében az ember kényelmét, komfortját szolgálják. A könnyű, gyors, olcsó és tömeges formában megvalósítható jogsértésektől való félelem azonban a személyiségvédelem körében is számos változást irányzott elő az elmúlt évtizedben, mely a személyiségi jogok megsértése esetén beálló magánjogi felelősséggel kapcsolatban megváltozott hozzáállást igényel. A XXI. században viszonylag gyors fordulat azonosítható a személyiségvédelem terén, elsősorban a modern civiljogi rendszerekben. Míg az évszázad hajnala a dinamikus technológiai fejlődés elleni, sok esetben szinte feltétel és gazdasági hatékonyság elemzését is figyelmen kívül hagyó személyiségvédelem biztosításával válaszolt, addig a 2010-es években megjelent egy markánsan restriktív irányzat is. Ez az irányzat néhány technikai vívmányt és az általa teremtett könnyű jogsértés lehetőségét a társadalmi együttélés kockázatának tekinti, melyre a személyiségvédelemnek nem szabad kiterjednie.

2. *A polgári jogi felelősség funkcióját tekintve is erős belső differenciálódás figyelhető meg.* A kötelezettségsszegés következményeinek függvényében ugyanis a felelősség jogkövetkezménye és annak megnyilvánulási formái (kártérítés, sérelemdíj, fájdalomdíj, immateriális elégtétel stb.) eltérő irányultsággal kerülnek alkalmazásra, akár esetenként is. A biztosítást, mint főszabálynak tekintett kockázattelepítési megoldást középpontba helyező államok (pl. skandináv kockázatelosztási modell) rendkívüli módon lecsupaszították a polgári jogi felelősség funkciójával kapcsolatos elképzeléseket. A reparáció az esetek döntő többségében olyan hegemon szerepre tört, amely már sem a méltányossági alapon történő

felelősségcsökkentést, sem a jogsértő vétkekességének fokát nem veszi figyelembe. Ugyanakkor a személyiségi jogok megsértése esetén megfigyelhető az a tendencia, miszerint a konkrét sérelem, hátrány hiányában is alkalmazásra kerülnek vagyoni szankciók. A jelképes összegű kártérítések, melyek kezdetben csupán a társadalom rosszallását megjelenítő céllal kerültek megítélésre, számos esetben valódi büntetésként funkcionálnak egyes jogrendszerekben, felvetve a polgári jogi és a büntetőjogi felelősség közötti határvonalak elmosódásának problémáját.

3. *Jogrendszerek közeledése.* A polgári jogi felelősség és különösen a kártérítési felelősség a magánjog azon területe, ahol az alapvetően eltérő indíttatásból és berendezkedésből kiinduló angolszász (*common law*) és kontinentális (*civil law*) jogrendszerek a legtöbb hasonlóságot mutatják. A vitarendezési megoldásokat (eljárási, bizonyítási szabályokat) tekintve még mindig komoly különbségek mutatkoznak a két meghatározó jogrendszer között, azonban a konkrét esetek megoldásához használt doktrínák, tételek, elvek jelentéstartalmukban lényegileg vagy sok esetben teljesen megegyeznek egymással. A globalizált világ azonban erre a közeledésre csupán az egyik lehetséges magyarázatot szolgáltatja. Véleményünk szerint ugyanis a két jogrendszer közötti különbségek elmosódása a nemzetközi kereskedelem fellendülése, a határok könnyű átjárhatósága mellett azzal is magyarázható, hogy a kártérítési jogban felmerülő új, tételes jogszabályi rendelkezéssel nem szabályozott kérdésekben a bíróságok egyre gyakrabban hajlanak világszerte annak az országnak a bírói gyakorlatát figyelembe venni és követni, ahol a vizsgált probléma már régebbi múltra tekint vissza. A „kölcsonzés” intézménye nem tudatos, sokkal inkább szükségszerű jelenség a döntési kényszerben lévő bíróságok esetében.

4. *A jogalkotás követő és nem aktor szereplő.* A polgári jogi felelősség intézményeinek dinamikus fejlődése, a paradigmaváltások a legtöbb esetben nem az Európán – különösen Kelet-Közép Európán – az elmúlt években végigsöprő rekodifikációs hullám következményeként értékelhetők, hiszen a jogszabályváltozások inkább követik a gyakorlat megváltozott értelmezését, és annak sokkal inkább leképezései, mintsem mozgatórugói.

5. A kutatások során azonosított, *felelősségi jogi eszméket formáló tényezők* a XXI. században:

- a) *Jogi transzplantok.* A XXI. században már nehezen tagadható, hogy a nemzeti jogokra nagy hatást gyakorolnak más, külföldi jogrendszerek. Egyrészt van egy természetes kíváncsi, egy megfelelni vágyás szinte minden jogrendszerben, mely versenyképességének megtartása vagy éppen növelése érdekében figyelemmel van más államok jogának fejlődésére. Másrészt természetesen, hogy egyes új felelősségi kérdések bizonyos államokban hamarabb bukkannak fel a bíróságokon, mint más államokban. Az előbbi országok bíróságai részéről nem idegen, hogy tanulmányozzák külföldi kollégáik érvrendszerét, és még ha a hazai társadalmi, gazdasági környezetre adaptálva is hasznosítanak belőle bizonyos elemeket, mégis történik egy látens közeledés a jogrendszerek között. Természetesen, hogy a jogi transzplantok azonosítása azért nehézkes, hiszen sem a jogalkotó, sem a jogalkalmazó nem szívesen vallja be a külföldi megoldások átvételének tényét, és az adaptáció okán gyakran nehezen azonosítható, pontosan melyik jogrendszer mely intézménye lehetett a kiindulási alap, a minta. A kölcsonzés kultúrája bevallottan leginkább talán az olasz felelősségi jogban érvényesül.¹

¹ MONATERI, Pierre Giuseppe, *The 'Weak Law': Contaminations and Legal Cultures (Borrowing of Legal and Political Forms)*, *Transnational Law and Contemporary Problems*, 13. 2003. 575.

- b) *Eljárásjogi sajátosságok.* A kártérítési perek központi kérdése a bizonyítás. E körben pedig nem csupán az anyagi jog bizonyítási terhet meghatározó szabályai, hanem a polgári eljárásjog alaki jogi szabályai is különös jelentőséggel bírnak. A bíró és az esküdtszék közötti döntési kompetenciák megosztása például az angol jogfejlődést évszázadokon keresztül meghatározta. Az 1933-as váltást megelőzően ugyanis önmagában az az eljárásjogi doktrína, mely szerint a bíró a vétkesség, az esküdtszék a kötelezettségszegés kérdésében rendelkezik döntési kompetenciával, a vétkességi elv felerősödéséhez és átértelmezéséhez vezetett. A bírók ugyanis a vétkesség központi elemmé tételén keresztül látták fenntarthatónak jelentőségüket az eljárás során. A bíró és a felek viszonya, a bizonyítás eljárási szabályai komoly befolyást gyakorolnak a vétkesség, az okozatosság, a kár és a jogellenesség jelentéstartalmára is.
- c) *A közjogi rendszer, alkotmányos berendezkedés változásai.* A magánjog és a közjog kontinentális jogrendszerben klasszikus dichotómiája ellenére nem tagadhatjuk, hogy szoros kapcsolat van a két jogág között. A társadalmi elvárások, a társadalmi morál változása ugyanis általában előbb hat a közjogi, alkotmányjogi rendszerre, mint az alapvetően jóval rugalmasabban szabályozott magánjog tartalmára. Olaszországban a nem vagyoni sérelmek kompenzálása kiváló példa erre. A korábbi kifejezett tagadás ellenére az alkotmányos változások vezettek el oda, hogy a bírák az állampolgári alapjogok értelmezése során vonták be a kár fogalmába az élethez, emberi méltósághoz való jog megsértésével előálló hátrányokat (*danno biologico*).
- d) *Jogpolitikai döntések* (politikai célkitűzések támogatása). A felelősség hanyatlása, a vétkesség vizsgálatának háttérbe szorulása felerősítette a jogpolitikai elvárások és irányok szerepét a felelősségi jogban. Kiváló példa erre az angol jog 1933 utáni fejlődése. 1933-at megelőzően a *negligent tortok* körében is lehetőség volt esküdtszéki tárgyalásra, így a bíró és az esküdtszék feladatai, döntési jogkörei megoszlottak: az esküdtszék a kötelezettségszegés, lényegében a jogellenesség, míg a bíró a vétkesség kérdésében hozott döntést. A bírói szerepkör erősítése iránti törekvésnek volt köszönhető az, hogy a vétkesség, a *duty of care* doktrína értelmezése központi kérdéssé vált az angol felelősségi jogban. 1933-ban azonban megszűnt az esküdtszéki tárgyalás lehetősége a gondatlan károkozásokkal kapcsolatos perekben. A bírók már nem voltak érdekeltek abban, hogy a vétkességi koncepciót tovább fejlesszék, a kötelezettségszegés vizsgálata pedig klasszikusan nem az ő feladatuk volt. Mind a vétkesség, mind a kötelezettségszegés jogi értékelése elveszítette jelentőségét, és sokkal inkább morális, valamint elsősorban politikai, jogpolitikai kérdéssé vált. Ez az a tényező, mely véleményünk szerint a felelősségi jog belső differenciálódását elindította. Akár normatív szempontból azonos felelősségi alakzathoz tartozó esetekben is rendkívül eltérően kerülhetnek értékelésre a felelősség előfeltételei. Az angol jogban például a vasúttársaságok esetében egy alapvetően jelentéktelen figyelmetlenség (nagyon alacsony fokú gondatlanság) is elegendő a felelősségre vonáshoz, míg az orvos oldalán nagyobb fokú gondatlanság tanúsítását kell igazolni a kártérítésre kötelezés érdekében, holott mindkét esetkör teoretikusan azonos szabályok mentén kerül megítélésre. Tekintettel arra, hogy normatív oldalról nagyon nehezen definiálható mind a vétkesség, mind a jogellenesség a polgári jogi felelősség körében, így az aktuális társadalmi és jogpolitikai változásoknak talán ez a két felelősségtani premissza van leginkább kitéve.
- e) *Az akadémikusok joga.* A tudományos műhelyek, a jogtudósok dilemmái és értelmezési javaslatai tagadhatatlanul hozzájárulhatnak a praktikus jog fejlesztéséhez,

kialakításához. Történelmi koronként változik azonban, hogy az akadémiai jog mennyiben feleltethető meg a bírói gyakorlat által diktált elveknek. Vannak ugyanis korok, amikor az akadémikusok joga nem élő jog, és merőben eltérő kérdésekkel foglalkozik, mint amivel a bíróságok találkoznak és szembesülnek. A XXI. század eddig eltelt éveit azonban mindenképpen az akadémiai és a praktikus jog nagy egymásra találásának korszakaként értékelhetjük. Az egyre sokrétűbb életviszonyok által felvetett új jogi kérdések ugyanis egyelőre kifogyhatatlan nyersanyagot szolgáltatnak az akadémiai viták számára, és a jogi kutatások „piaca” diktálta törvényszerűségek miatt a kereslet egyértelműen a gyakorlati problémákra tudományosan megalapozott választ kínáló kutatások és munkák irányába viszi el az akadémiai jogot.

III. A kutatási eredmények hasznosítása, hasznosíthatósága

A projekt három éve során a kutatási eredmények disszeminálására hazai és nemzetközi szinten egyaránt számos fórumon történtek lépések. A kutatási téma ugyan közvetlenül nem tesz lehetővé együttműködést a gazdasági szereplőkkel, azonban a pályázatban már szereplő céloknak megfelelően a bírói gyakorlat – mint a kártérítési jog legfőbb alakítója – számára értelmezési segítséget mindenképpen nyújtott. Kifejezetten a bírák oktatását, továbbképzését célzó konferenciák közül 9 rendezvényen tartottam előadást, melyek közül 7 Magyarországon, 2 külföldön került megrendezésre. A tágabb jogalkalmazást tekintve pedig 11 magyar, 4 külföldi olyan képzésbe/konferenciába kapcsolódtam be előadóként, ahol ügyvédek, vállalati jogtanácsosok kártérítési ismereteinek fejlesztése volt a cél.

A kutatás eredményeit a projekt második évétől kezdődően egy, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán azóta is rendszeresen meghirdetésre kerülő Comparative Tort Law c. szabadon választható tárgy keretében oktatom. A kurzus a magyar joghallgatók mellett a hozzánk érkező Erasmus vendéghallgatók, valamint az angol nyelvű European and International Business Law LLM program külföldi hallgatói számára is nyitott. A valódi nemzetközi hallgatóság egyértelműen jótékonyan hatott a kurzusra. A tárgy oktatását elősegítendő készítettem el a kutatási eredményeket nagymértékben hasznosító, azonos című könyv kéziratát angol nyelven, mely egyelőre elektronikus formában érhető el a kurzus hallgatói számára. A habilitációs értekezésem a kutatási eredmények magyar nyelvű megjelenítésére vállalkozik, kiadásáról az egyeztetések jelenleg is zajlanak hazai könyvkiadókkal.

Debrecen, 2015. szeptember 25.

Dr. Fézer Tamás